

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КУЦКІР Г. М.,

кандидат юридичних наук,
судовий експерт сектору почеркознавчих
досліджень, технічного дослідження
документів та обліку
(Відділ криміналістичних видів досліджень
Івано-Франківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України)

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-24>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ПОСЯГАННЯ

Стаття присвячена розгляду предмета злочинного посягання як елемента криміналістичної характеристики фальшивомонетництва. Встановлено, що до предметів посягання при фальшивомонетництві належать такі: 1) підроблені грошові знаки (національна валюта України у вигляді банкнот чи металевих монет та іноземна валюта); 2) державні цінні папери (незалежно від форми їх випуску, тобто і документарні, і бездокументарні, що існують у формі облікового запису на рахунках у цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів); 3) білети державної лотереї; 4) марки акцизного податку; 5) голографічні захисні елементи. Проаналізовано криміналістично значущі ознаки фальшивомонетництва. Зокрема, зазначено, що всі предмети посягання характеризуються певними розмірами, змістом малюнків і текстів, кольором, а також особливостями способів друку і виконанням окремих деталей малюнків. Також вони мають спеціальні графічні і хімічні елементи захисту, які ускладнюють їх підробку і дозволяють надійно відрізнити справжні від виготовлених фальшивомонетниками. Відповідні елементи захисту передбачені у всіх технічних показниках грошей, цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (папері, способі друку, нумерації, графічному оформленні і розмірах). Визначено, що під підробленими предметами фальшивомонетництва необхідно розуміти виготовлені будь-якою особою всупереч встановленому законодавством порядку на відповідних носіях інформації предметні зображення їхніх реквізитів, елементів дизайну та захисту, що робить їх подібними до справжніх (оригіналів). Робиться висновок про те, що з огляду на високий ступінь суспільної небезпечності фальшивомонетництва кожна держава намагається знайти ефективні заходи захисту грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів від підробки. Наприклад, в деяких країнах всередині паперової маси грошей прокладають або металеву нитку, або кольорові волокна, або конфеті – невеликі кружечки, впресовані в паперову масу. Застосовуються також й інші засоби захисту.

Ключові слова: криміналістична характеристика, фальшивомонетництво, предмет посягання, підробка, оригінал.

The article is devoted to the consideration of the subject of criminal encroachment as an element of criminalistic characteristics of counterfeiting. It is established that the subjects of infringement with counterfeiting include: 1) counterfeit money (national currency of Ukraine in the form of banknotes or metal coins and foreign currency); 2) state securities (regardless of the form of their issue, that is, both documentary and non-documentary, existing in the form of an account on securities accounts in the securities depository system); 3) state lottery tickets; 4) excise tax stamps; 5) the holographic protective elements. It analyzed forensically significant signs, in particular, that they are characterized by a certain size, contents of drawings and texts, color, and features of the printing methods and the implementation of separate parts of the drawings. They also have a special graphic and chemical security features to impede counterfeiting and reliably distinguish real from manufactured by counterfeiters. The corresponding protection elements are provided in all technical indicators of money, state securities, state lottery tickets, excise tax stamps or holographic security elements: paper, printing method, numbering, graphic design and size. It has been determined that fake items of counterfeiting should be understood to mean the subject images of their details, design elements and protection made by any person contrary to the procedure established by the law on the corresponding media, which makes them similar to the real (originals). It is concluded that given the high degree of public danger of counterfeiting, each state is trying to find effective measures to protect money, state securities, state lottery tickets, excise tax stamps or holographic protective elements from counterfeiting. For example, in some countries, paper or metal is laid inside the paper mass, or colored fibers, or confetti – small circles, pressed into the paper mass. Other remedies are also applied.

Key words: forensic characteristics, counterfeiting, subject infringement, forgery, original.

Вступ. Система особливостей предмета посягання дозволяє з високою ймовірністю змодельовати обстановку і спосіб вчинення злочину, має важливе значення для встановлення особи злочинця та вирішення інших завдань у кримінальному провадженні. Через цей предмет в акті взаємовідображення і у криміналістичній характеристиці опосередковано репрезентується й інформація про об'єкт злочину. У цьому і полягає криміналістична природа предмета посягання. Однак, попри зазначену роль відомостей про предмет посягання для розкриття злочинів, саме його поняття і ознаки, які потрібно описувати в межах криміналістичної характеристики, чи не найменш розроблені порівняно з іншими її елементами.

У криміналістиці предмети злочинних посягань слід розуміти як різноманітні фізичні об'єкти, що характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями [1, с. 268], які несуть доказову та орієнтуючу інформацію для розслідування злочину. Тобто предмет посягання – це елементи живої і неживої природи (тварини, водойми, мінерали), продукти людської діяльності (наркотичні, вибухові речовини, документи, одяг, грошові знаки, інші матеріальні цінності), які залучаються злочинцем під час вчинення злочину у процес контактної чи безконтактної взаємодії з людьми, іншими об'єктами навколишнього середовища. Інтерес до піднятої проблеми викликаний конкретним питанням: «Що ж є предметом посягання фальшивомонетництва?».

Окремі аспекти криміналістичної характеристики фальшивомонетництва відображені у роботах В.В. Бірюкова, О.Ф. Дяченко, Є.І. Казакова, О.М. Калужної, В.В. Коваленко, В.С. Мацишина, С.Ю. Петряєва, Є.В. Прохорової, В.Л. Пуляхіна, Н.С. Пономарьова, А.М. Тимчишина, О.Ю. Ясінова та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. Однак ступінь дослідження обраної наукової проблеми наразі залишається недостатнім. Водночас на практиці виникає потреба в науково обґрунтованих криміналістичних рекомендаціях щодо вказаного виду злочинів, зокрема і стосовно предмета даного злочинного посягання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей предмета фальшивомонетництва як одного з елементів його криміналістичної характеристики.

Результати дослідження. Збірний термін «фальшивомонетництво» розуміється як виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України). Цей злочин належить до сфери господарської діяльності, його суспільна небезпечність полягає у дезорганізації (руйнуванні) кредитно-фінансової системи України шляхом підроблення й уведення в обіг фальшивих грошових інструментів [2, с. 275].

З цього визначення випливає, що до предметів посягання під час фальшивомонетництва належать такі: 1) гроші (національна валюта України у вигляді банкнот чи металевих монет та іноземна валюта); 2) державні цінні папери; 3) білети державної лотереї; 4) марки акцизного податку; 5) голографічні захисні елементи. У злочинних посяганнях, де обов'язковою ознакою є предмет, саме він встановлюється швидше за інші, а за допомогою отриманих про нього даних з'ясується решта ознак суспільно небезпечного посягання [3, с. 49].

Так, поняттям «гроші» охоплюється: а) національна валюта України; б) іноземна валюта. Гроші як головний елемент національної грошової системи та одиниця грошової лічби – це особливий товар, який є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг, виконує функції мірила вартості та засобу обігу, а також виступає засобом накопичення та платежу. Варто зазначити, що сьогодні рівнозначного поширення набули дві форми грошового обігу – готівкова та безготівкова. Перша форма, традиційна, передбачає використання грошових знаків, які виражені в матеріальних об'єктах [4, с. 19], тобто паперових грошей та металевих монет. Під час безготівкових розрахунків використовується символічне позначення грошових знаків без їх прямої передачі між сторонами. Одним із різновидів останніх є розрахунки з використанням цінних паперів [5], які бувають документарними і бездокументарними за формою.

Грошова одиниця – це законодавчо встановлений грошовий знак країни, його найменування, номінали та форми представлення, які перебувають в обігу [6, с. 287, 292]. Гроші випускаються у вигляді розмінних монет і паперових грошових знаків, які існують у вигляді банкнот або у вигляді казначейських білетів. Кримінальна відповідальність встановлюється лише за підробку готівкових грошей.

Під національною валютою України у вигляді банкнот чи металевих монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах розуміються лише ті гроші, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції») [7]. Грошовою одиницею України (національною валютою України) є гривня, що дорівнює 100 копійкам (ст. 32 Закону України «Про Національний банк України») [8], виняткове право на введення якої та розмінної монети в обіг (емісія), організація їх обігу й вилучення з обігу належить Національному банку України. Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 та 500 гривень і металевих монет, які є безумовними зобов'язаннями Національного банку України та забезпечуються всіма його активами. При цьому платіжні ознаки банкнот (монет) національної валюти України визначаються відповідними Правилами Національного банку України [9].

Іноземна валюта – грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції») [7].

Вилучена з обігу національна валюта України, іноземна валюта (монети старого карбування, гроші, скасовані грошовими реформами тощо) і валюта, що має лише колекційну цінність, не можуть бути предметом посягання.

Отже, справжніми банкнотами вважаються паперові грошові знаки, введені в обіг Національним банком як законний засіб платежу, що мають установлені розміри, дизайн, елементи захисту (водяний знак, захисна стрічка, рельєфні елементи, кодоване латентне зображення, суміщений малюнок тощо) та на яких зазначені реквізити (номінал, рік виготовлення, серійний номер) [10].

У будь-якій країні національні грошові знаки завжди підробляють значно частіше, аніж іноземні. Ця обставина регулюється не їх купівельною спроможністю (високою або низькою), а своєю масовістю і доступністю. Цей факт пояснюється тим, що щоденне користування національною валютою притуплює увагу населення щодо контролю достовірності (верифікації) і є благодатним підґрунтям для збуту підроблених банкнот. Як правило, фальшивомонетники підробляють не найбільші купюри, а середні в номінальному ряду, оскільки великі грошові знаки ретельніше перевіряють на достовірність. Купюри ж низького номіналу не привертають уваги шахраїв, адже їх виготовлення нерентабельне. Підробляють переважно банкноти Національного банку України, підроблені ж монети – рідкість. З іноземної валюти найчастіше підробляються долари США номінальною вартістю 50 і 100 \$, а також євро Європейського союзу номіналом 200 EUR. Підроблені банкноти (монети) – це імітації справжніх банкнот (монет), що виготовлені у будь-який спосіб, уключаючи промисловий, у супереч установленому законодавством України порядку.

До підроблених банкнот також належать такі: 1) перероблені банкноти, на яких у будь-який спосіб (наклеювання, малювання, друкування) змінені елементи дизайну, зображення, що визначають номінал, рік затвердження/виготовлення зразка, банк-емітент та інші реквізити, і які за зовнішнім виглядом можуть бути сприйняті як справжні банкноти; 2) сувенірні чи рекламні вироби, за дизайном схожі на банкноти, на яких видалені та/або приховані написи, що позначають сувенірні чи рекламні вироби, та імітовані окремі елементи захисту справжніх банкнот; 3) банкноти, складені з частин від справжніх та підроблених банкнот; 4) банкноти, складені з частин від справжніх банкнот, сувенірних чи рекламних виробів, за дизайном схожих на банкноти, та/або смуг звичайного паперу з метою подальшого збуту через платіжні пристрої [9].

Відсутність спеціальної вказівки у ст. 199 КК України на форму державних цінних паперів дозволяє стверджувати, що останні є предметом фальшивомонетництва незалежно від форми їх випуску, тобто і документарні, і бездокументарні, що існують у формі облікового запису на рахунках у цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок») [11], можуть піддаватися фальшуванню. Предметом посягання в разі підроблення державних цінних паперів є як справжні державні цінні папери, які зазнали злочинного впливу, так і підроблені державні цінні папери, що виникли в результаті такого підроблення.

Чинне законодавство закріплює уніфіковану дефініцію поняття «цінний папір» у ст. 194 Цивільного кодексу України, абз. 2 ч. 1 ст. 163 Господарського кодексу України і ч. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», згідно з якими цінним папером є документ установлені форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове чи інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, і передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір і прав за цінним папером іншим особам [12; 13 ;11].

Відповідно до Положення про провадження депозитарної і клірингової діяльності та забезпечення здійснення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів Національним банком України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 21 грудня 2018 р. № 140 [14], під *державними цінними паперами* розуміються:

1) *облігації внутрішніх державних позик України* – державні цінні папери, що розміщуються винятково на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій;

2) *облігації зовнішніх державних позик України* – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій;

3) *державні деривативи* – цінні папери, що розміщуються державою на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відповідно до умов розміщення цих цінних паперів здійснити виплати власнику цих цінних паперів в разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати;

4) *цільові облігації внутрішніх державних позик України* – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету Законом «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу. Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого Законом «Про Державний бюджет України» на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів;

5) *казначейські зобов'язання України* – державні цінні папери, що розміщуються винятково добровільно фізичними особами, посвідчують факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дають власнику право на отримання грошового доходу та погашаються відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України;

6) *облігації місцевих позик*, до яких належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик.

Дана дефініція дозволяє більш повно визначити перелік цінних паперів, які є предметом фальшивомонетництва.

Лотерейний білет (білет лотереї) – документ встановленої умовами проведення лотереї форми, виготовлений відповідно до вимог законодавства, наявність якого засвідчує внесення гравцем лотереї ставки і надає право одержати приз відповідно до умов проведення лотереї.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні лотереї в Україні» від 5 липня 2012 р. № 5204-VI [15] державна лотерея – це лотерея, що проводиться оператором лотерей відповідно до цього Закону. Державна лотерея може проводитись як із застосуванням лотерейних білетів, так і з застосуванням інших засобів, які дозволяють засвідчити участь у лотереї або розмір виграшу, якщо він передбачений умовами лотереї, в тому числі через термінали електронної системи прийняття ставок. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України від 12 грудня 2002 р. № 128/1037. Здебільшого підробляють саме лотерейні білети із серією й номером, на який випав приз (виграш).

Під *маркою акцизного податку* слід розуміти спеціальний знак для маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, віднесений до документів суворого обліку, який підтверджує сплату акцизного податку, легальність ввезення та реалізації на території України цих виробів. Основні законодавчі приписи щодо марок акцизного податку містяться у Податковому кодексі України (ст. 226). Марки акцизного податку підробляють для маркування нелегально вироблених алкогольних напоїв і тютюнових виробів із метою їх безперешкодного збуту.

Виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів здійснюється відповідно до Положення, затвердженого Постановою КМУ від 27 грудня 2010 р. № 1251 [16]. Марки встановленого зразка виготовляються на замовлення ДФС державним підприємством, що належить до сфери управління Мінекономрозвитку. Зразки марок розробляються Мінфіном разом з ДФС, Мінекономрозвитку, СБУ, МВС, Мін'юстом та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Марка для алкогольних напоїв, крім виноробної продукції (лікеро-горілчана продукція), вітчизняного виробництва виготовляється у зеленій кольоровій гамі, для алкогольних

напоїв, які є виноробною продукцією вітчизняного виробництва, – червоної, для алкогольних напоїв, крім виноробної продукції (лікеро-горілчана продукція), імпортного виробництва – фіолетовій, для алкогольних напоїв, які є виноробною продукцією імпортного виробництва, – оранжевій, для тютюнових виробів вітчизняного виробництва з фільтром та без фільтра (сигарети, цигарки) – зеленої, для інших тютюнових виробів вітчизняного виробництва – помаранчевій, для тютюнових виробів імпортного виробництва з фільтром та без фільтра (сигарети, цигарки) – синій, для інших тютюнових виробів імпортного виробництва – бордовій кольоровій гамі. На кожен марку наносяться відповідні реквізити.

Голографічний захисний елемент – це голографічний елемент, призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо, виконаний із використанням технологій, що роблять неможливим його несанкціоноване відтворення. Голографічні захисні елементи використовуються як один із ступенів захисту від підробки у поєднанні з поліграфічними та іншими видами захисту. Багатоступеневий голографічний захист може передбачати як візуальну, так і приладову ідентифікацію. Крім мікротекстів і мікрозображень, у ньому можуть міститись елементи, відновлювані в лазерному світлі. Під час створення голограми забезпечується індивідуальність виготовлення еталонного елемента (голографічної матриці-оригіналу). Голографічні елементи застосовуються для захисту документів і товарів, які підлягають обов'язковому захисту від підробки, а також інших документів і товарів, голографічний захист яких запроваджується за ініціативою їх власників [17, с. 561].

З огляду на високий ступінь суспільної небезпечності фальшивомонетництва кожна держава намагається знайти ефективні заходи захисту грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів від підробки. Всі вони характеризуються певними розмірами, змістом малюнків і текстів, кольором, а також особливостями способів друку і виконання окремих деталей малюнків. Також вони мають спеціальні графічні і хімічні елементи захисту, які ускладнюють їх підробку і дозволяють надійно відрізнити справжні від виготовлених фальшивомонетниками. Відповідні елементи захисту передбачені у всіх технічних показниках грошей, цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (папері, способі друку, нумерації, графічному оформленні і розмірах). Наприклад, в деяких країнах всередині паперової маси грошей прокладають або металеву нитку, або кольорові волокна, або конфеті – невеликі кружечки, впресовані в паперову масу. Застосовуються й інші засоби захисту.

Отже, носіями грошей, документарних державних цінних паперів, білетів державної лотереї та марок акцизного податку є аркуші паперу певних геометричних розмірів, форми, якості, композиційного складу, кольору з певними елементами захисту. Монети карбуються зі сплавів металів, мають технічні характеристики, вагу, розміри, установлену форму (лицьовий (аверс) і зворотний бік (реверс), обріз (гурт)). Носіями бездокументарних цінних паперів є фізичні об'єкти (жорсткі магнітні диски), призначені для збереження, переносу та обробки електронної (комп'ютерної) інформації.

Таким чином, під підробленими грошима, державними цінними паперами, білетами державної лотереї, марками акцизного податку чи голографічними захисними елементами необхідно розуміти виготовлені будь-якою особою всупереч встановленому законодавством порядку на відповідних носіях інформації предметні зображення їхніх реквізитів, елементів дизайну та захисту, що робить їх подібними до справжніх (оригіналів). За елементами дизайну і захисту носієм інформації підроблені банкноти, монети, державні цінні папери, білети державної лотереї, марки акцизного податку та голографічні захисні елементи водночас мають і схожість, і відмінність від оригіналів. Остання пояснюється їхнім нелегітимним походженням.

Висновки. Підсумовуючи розгляд питань, пов'язаних з криміналістичною характеристикою предмета фальшивомонетництва, можна дійти висновків, що в ній доцільно висвітлювати ознаки підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної

лотереї, акцизних марок і голографічних захисних елементів, оскільки усі вони підлягають встановленню (доказуванню) і мають ідентифікаційне значення. Також необхідно зазначити, що аналіз окремих елементів криміналістичної характеристики як системи відомостей має важливе криміналістичне значення та відображає найбільш значущі типові ознаки злочинів. Це дозволяє висувати версії, встановлювати мотиви, мету та способи вчинення й приховування злочинів, визначати тактику слідчих (розшукових) дій та обирати оптимальні шляхи розслідування фальшивомонетництва.

Список використаних джерел:

1. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
2. Волобуєв А.Ф., Степанюк Р.Л., Малярова В.О. Криміналістика : підручник : у 2 т. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 311 с.
3. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве : монография. Харьков : Высшая школа, 1988. 198 с.
4. Вехов В.Б. Документы на машинном носителе. *Законность*. 2004. № 2. С. 18–20.
5. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. Москва : Статут, 2005. 568 с.
6. Злупко С. Економічна енциклопедія та українські економісти : Економічна енциклопедія : у 3 т. Київ : Академія. Т. 1. 2000. 863 с.
7. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (дата звернення: 26.08.2019).
8. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 26.08.2019).
9. Правила визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України : затв. постановою Правління Національного банку України від 03 грудня 2018 № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0134500-18> (дата звернення: 26.08.2019).
10. Дмитрієнко М.Ф., Ющенко В.А., Литвин В.М., Яковлева Л.В. Гроші в Україні : факти і документи. Київ : ARC-Ukraine, 1998. 454 с.
11. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 26.08.2019).
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (станом на 31 березня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV (станом на 07 лютого 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
14. Положення про провадження депозитарної і клірингової діяльності та забезпечення здійснення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів Національним банком України : затв. постановою Правління Національного банку України від 21 грудня 2017 р. № 140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-17> (дата звернення: 26.08.2019).
15. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5204-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17> (дата звернення: 26.08.2019).
16. Положення про виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 р. № 1251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-2010-п> (дата звернення: 26.08.2019).
17. Шустова Ю.Ю. Голографічні захисні елементи як один із видів захисту документів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 9. С. 559–565.

